

Kontaktannonser ger ny blick på teorin om genusystemet

ULRIKA HOLGERSSON*

Lunds universitet

Josefin Englund, *Som folk är mest: Könsideal i svenska kontaktannonser 1890–1980* (Uppsala: Studia Historica Upsaliensia 2018). 249 s.

Nytt liv i klassisk debatt

Det kanske mest klassiska av alla forskningslägen för svensk genushistoria är den debatt som följde på Yvonne Hirdmans lansering av teorin om genusystemet som en förklaring och tolkning av det svenska 1900-talssamhällets och framför allt välfärdsstatens organisering av kön. Som bekant är Hirdmans utgångspunkt att denna har gestaltats utifrån två logiker: en segregering och en hierarkiserande, där den manliga normen är överordnad. Relationen mellan könen stadfästs vid olika tidpunkter i olika övergripande kontrakt, som tar form på tre nivåer: de kulturella föreställningarna i ett samhälle om den ideala relationen mellan kvinna och man; den sociala integrationen inom ramen för olika samhällsliga institutioner och sist socialiseringen på individnivå. Skapandet av genus på dessa nivåer är också relaterat exempelvis på så sätt att individer imiterar de genusmönster som anges som ideala av staten eller i den offentliga kulturen.¹ Denna syn på könen relationer är pessimistisk. De är inordnade i en struktur som är svår att förändra och teorins fokus ligger på hur systemet hela tiden återskapas, utan att i grunden förändras.

Genusystemteorin har både omfamnats och ifrågasatts. Flertalet forskare har även vänt och vridit på Hirdmans tolkning av de olika kontrakten och deras inbördes relationer, tvistat om styrkan i det manliga familjeförordningsidealet i olika tidsskeden, med mera. Till stor del har de förenats av att de huvudsakligen utgått från källor med anknytning till staten, politiken och

* Docent i historia; fakultetsopponent

1. Yvonne Hirdman, "Genusystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3 (1988); Yvonne Hirdman, "Genusystemet", i *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport* SOU 1990:44.

olika samhällsinstitutioner. Kort sagt ett material som formulerats ganska högt över huvudet på det levande livets människor, närmare bestämt socialiseringen på individnivå. Josefin Englund gör något annat i sin avhandling, när hon blåser nytt liv i denna avsmnade debatt från 1990- och tidigt 2000-tal. Hennes avsikt är att testa Hirdmans tes om genuskontrakten just på denna vardagsnivå. Hon gör det genom att studera ett lika udda som rikt källmaterial: kontaktannonser i *Dagens Nyheter* (DN) mellan åren 1890 och 1980, vilka fångar en mångfald av mänskliga röster om drömmar och erfarenheter av livet.

Syfte, material, metod och disposition

Syftet med Englunds avhandling är således att "ge en bild av hur könsideal uttryckts av vardagens män och kvinnor under nittonhundratalet" (s. 17). Målet är att få syn på motsägelser och, om sådana finns, ge mer komplexa tolkningar av dessa. Det är, tänker hon sig, möjligt att idealbilderna av könen skiljer sig åt mellan olika samhällsnivåer, och det är inte förutbestämt hur dessa nivåers inbördes relationer förändras.

Dagspressens kontaktannonser är onekligen ett källmaterial som lämpar sig väl för dessa avsikter att relatera könsideal och självbilder till varandra. Englund väljer DN eftersom tidningen var den ledande aktören på annonsmarknaden under perioden för denna typ av annonsering, förvisso Stockholmsbaserad men med stor räckvidd till landsbygden. Med tio decennievisa nedslag blir det en databas om 5 000 annonser. Ur annonsgenrens speciella sammansättning av en ego-beskrivning (den som kontaktar) och en alter-beskrivning (den som eftertraktas) konstruerar Englund ganska elegant sin metod. Närmare bestämt undersöker hon olika konstellationer av könsens självbeskrivningar och efterfrågade ideal i förhållande till olika teman, hämtade från tidigare forskning: egenskaper knutna till försörjning, föräldraskap, hem- och hushåll, kropp och person samt slutligen intressen och fritidssysselsättningar. Därtill registrerar hon de sökandes ålder, civilstånd, geografiska bakgrund, etnicitet, ekonomiska tillhörighet och sociala hemvist. Metoden är sedan huvudsakligen kvantitativ genom att hon räknar på storlek och andel av de olika kategoriernas förekomster och presenterar resultaten i olika grafer och diagram (totalt ett femtiotal). Vissa kvalitativa inslag tillkommer dock, inte minst genom att statistik relateras till språkliga formuleringar i enskilda annonser, som lyfts fram som exempel på tendenser i olika perioder.

Avhandlingen är sedan disponerad så att tråden löper från det empiriskt konkreta till det mer analytiskt fördjupande. I kapitel 2 gör Englund en historisk bakgrundsteckning och i kapitel 3 presenterar hon källmaterialet DN närmare. I det stora kapitel 4 följer sedan en kronologisk studie utifrån de

sex huvudkategorierna, varpå hon i kapitel 5 fördjupar analysen av idealbilderna i materialet genom att identifiera förändring och kontinuitet och relatera till tidigare forskning utifrån andra typer av källmaterial. I det sjätte och avslutande kapitlet lyfts blicken igen till en teoretisk reflektion över 1900-talets genusrelationer och genusystemsteorins tillämpbarhet.

Könsrelationen är inget nollsummespel

När jag nu sammanfattar resultaten av avhandlingen kommer jag att lyfta fram de mer analytiska resonemangen och teoretiska slutsatserna. Det var bara de första tio åren som ekonomiska krav var viktigare än andra förväntningar på den partner man sökte. Även om kraven ställdes högre på männen i kraft av förmyndare, så var de också högst påtagliga för kvinnorna, till exempel i termer av hemgift. Inte minst för kvinnorna i högre samhällsskikt var social förmåga och utseende viktiga tillgångar i representationssammanhang. Men ideala kvinnor beskrevs också med manliga attribut och egenskaper som lönearbete och kapital, trygghet och bildning. Särskilt intressant är att det bara var under 1800-talets sista decennium som huslighet var en verkligt väsentlig faktor i bedömningen av livspartner, och då förstås för kvinnans del. Redan 1910 hade detta krav tonat bort. Äktenskapet var inte längre på samma vis ett ekonomiskt partnerskap, utan mannens roll som försörjare blev tydligare utmejslad och hans känslomässiga egenskaper mer nedtonade. Vad som är anslående är emellertid att detta inte var kopplat till en rörelse där kvinnan trycktes tillbaka; även om mannen inte efterfrågade det, lade hon stor vikt vid att beskriva sin kapacitet som försörjare. Det går, menar Englund, inte att tala om ett "male breadwinner ideal" för denna tid. Tidigare forsknings bild av att mannen klev fram som försörjare, enligt ett könskomplementärt tänkande, måste alltså nyanseras.

Den följande perioden 1920–1940 präglades av att ännu större vikt lades på förvärsarbete både vad det gällde kvinnor och män, att moderskapet – trots Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* – inte var något som särskilt adresserades, att titlar och sociala markörer försvann, samtidigt som känslor och synen på livet betonades, vilket tyder på att en ny inställning till livspartnerrelationen började ta form, en harmoniskt kamratliknande relation präglad av likställighet. Vid observationstillfällena 1950 och 1960 hade denna utveckling dock vänt och Englund kan här visa på vissa tendenser till manlig försörjarnorm och husmoderskontrakt. Kvinnan och mannen karaktäriserades med mer traditionellt stereotypa egenskaper. Samtidigt är hon noga med att understryka att dessa drag inte var så märkbara att det är motiverat att slå fast förekomsten av ett "utpräglat husmoderskontrakt" eller ett "male breadwinner ideal" (s. 173). Dessutom var könsarbetsdelningen utsatt för kritik. Framför allt var den höga värderingen av kvinnors förvärsarbete konstant under

perioden mellan 1920 och 1970. Faktum är att 1960 var det år som hade flest beskrivningar av förvärvsarbetsande kvinnor. Dock associerades kvinnorna med yrken där omvårdnad och relationer stod i centrum och de beskrevs inte som karriärister.

Speciellt 1960 var kvinnorna och männen oense om vad som karaktäriserade en ideal livspartnerrelation. Familjens och barnens betydelse stärktes, men det var kvinnorna som gavs det största ansvaret här, inte minst i de fall då barn fanns från tidigare relationer. Männen förespråkade ett mer konservativt ideal, medan det var tydligt att kvinnorna var på väg framåt, genom att lyfta fram sitt eget arbete och vikten av ett känslomässigt närmande mellan könen. Här menar Englund att empirin talar emot Hirdmans teori att perioder av strikt isärhållande av könen verkar särskilt stärkande på den manliga normens primat och minskar ifrågasättandet av denna.

Den sista period som Englund identifierar är åren 1970–1980. Mannen inledde vad hon kallar en emotionell resa 1970 och antog fler mjuka egenskaper, utan att för den skull betraktas som svag i en negativ bemärkelse, så som tidigare forskning ofta gjort gällande. Nu kunde kvinnor och män återigen mötas och efterfrågade en partner som var likasinnad. När individualismen slagit igenom fanns så mycket mer att välja mellan och det blev viktigare att förklara exakt hur den sökande såg på livet och relationen. En betydelsefull faktor i detta sammanhang var den ökade bredden av fritidsintressen som i allt högre grad skulle definiera det gemensamma livsprojektet. Nu blev också föräldraskapet – oavsett vem som var egentlig biologisk förälder – något som förenade makarna, och båda könen antog mer traditionellt mjuka kvinnliga egenskaper, även om kvinnan knöts mer till föräldraskapet än mannen. Känslomässig närhet istället för ekonomi förenade mannen och kvinnan och relation blev ett mål i sig själv, inte ett medel för till exempel försörjning som det varit i början av undersökningsperioden.

Mot bakgrund av alla dessa resultat landar Englund till slut i en teoretisk diskussion om könsidealens förändring. Generellt utvecklades könsidealerna åt samma håll, men i otakt på så sätt att kvinnoidealens utveckling var mer kontinuerlig och bestod av en blandning av det kvinnliga och manliga, medan mansidealens förändringar kom mer plötsligt i form av närmanden till det kvinnliga. På ett övertygande sätt argumenterar hon för att manligt och kvinnligt inte är varandra uteslutande motsatser och att historisk förändring av genus inte kan förstås på ett teoretiskt plan i termer av isärhållande, i den meningen att olikhet och åtskillnad skapar harmoni och likhet och närmande av könsidealerna genererar konflikt. Att analysera den historiska utvecklingen i termer av kontrakt som reglerar motsatsförhållanden mellan könen, fungerar inte när deras respektive egenskaper inte ingår i ett nollsummespel. Att kvinnan förvärvsarbetsande gjorde henne inte mindre till för-

ålder, liksom mannens ökade ansvar som förälder aldrig undergrävde hans position som försörjare. Vad Englund därmed kan konstatera är att det inte går att förstå relationen mellan könsideal på de sociala institutionernas nivå och den vardagliga individnivån i termer av enkel översättning eller imitation. Vissa könsideal som kommer till uttryck i exempelvis sociala utredningar har inte någon motsvarighet i kontaktannonserna – och vice versa. I anslutning till den norska forskaren Hanne Haavind föreslår Englund att vi snarare än imitation ska tänka oss konstruktionerna av könsidealen i kontaktannonserna i termer av förhandling, det vill säga i mycket högre grad varierande och kontextberoende.

Avhandlingens styrkor och svagheter

Englunds avhandling är fascinerande läsning. Överlag är hennes dialog med tidigare forskning konstruktiv, utan att bli negativt polemisk. Likafullt är en klar brist att forskningsläget är ovanligt kort för en avhandling. Här saknas framför allt en grundlig genomgång av tidigare studier av kontaktannonser. I vilka perspektiv och i vilka discipliner har dessa beforskats? Har de använts som historiskt källmaterial – och i så fall hur? En snabb sökning ger ett antal internationella arbeten som inte nämns, men som kunnat ge viktiga perspektiv på de svenska kontaktannonsernas plats i sitt specifika mediasystem. Framför allt efterfrågar jag en fördjupad källkritisk reflektion kring genren som sådan och dess representativitet. En viktig aspekt är till exempel om det är en viss typ av människor som söker en livspartner per annons. En fördöm som inte är ovanlig är ju att detta är en utväg som söks när alla andra metoder prövats utan framgång, alltså knappast av dem som är ”som folk är mest”. Inte heller fångar detta material idealen hos alla dem som självmant valde bort heterosexuella livspartnerrelationer, så som homosexuella eller ensamstående, självförsörjande kvinnor. Till exempel visar Emma Severinsson att singelskap kunde framhållas i svensk veckopress på 1920-talet som ett frivilligt och långsiktigt livsval, främst av medelklassens kvinnor.² Att Englund inte finner ideal i annonserna som motsvarar den nya eller moderna kvinnotypen blir i det perspektivet symptomatiskt.

Samtidigt är greppet lyckat att utifrån ett till formen koncentrerat källmaterial vidga perspektiven mot de stora existentiella frågorna om vad det vill säga att leva som man och kvinna. Alter-ego-metoden ger också en unik möjlighet att komplicera analysen av könsrelationerna. Detta är dock inte alltid lätt att hantera metodiskt och analysen ger ibland ett förvirrat intryck, eftersom Englund oftast slår ihop alla kombinationer och pratar om bilden av kvinnan och mannen som helheter. Denna rörlighet förstärkts dessutom

2. Emma Severinsson, *Moderna kvinnor: Modernitet, femininitet och svenskhet i svensk veckopress 1921–1933* (Lund 2018) s. 82.

av de upprepningar som är en konsekvens av avhandlingens disposition som rör sig fram och tillbaka på tidsaxeln. Därtill präglas framställningen av en hel del språkligt slarv och stickprov av citat av källmaterialet innehåller genomgående mindre felaktigheter. I någon mån kan detta förklaras med att Englund genomfört sin studie på det mindre tydliga mikrofilmade materialet, och det ska också framhållas att beläggstekniken i övrigt är omsorgsfullt genomförd.

Trots sådana brister i utförandet bidrar Englund med ny och verkligt värdefull kunskap, via sitt oortodoxa källmaterial. Det allra mest centrala som hon åskådliggör med denna vardagsnära empiri är att kvinnor inte formulerar sitt genus dikotomt i förhållande till männen (utan som en blandning av kvinnligt och manligt genus), trots att det stundtals pågår ett långt drivet särartstänkande på institutionell nivå (önskan om att socialisera in kvinnor som hemmafruar). Det är synd att hon inte fortsätter att ställa frågan om hur detta var möjligt. Här menar jag att Englund kunde tagit ut svängarna mer genom att fördjupa sin kritik av genusystemsteorin. Vad bestämmer de biologiska könens handlingsutrymme om inte genusystemets isärhållande logiker gör det? Det ligger nära till hands att fråga sig om inte materiella faktorer måste ges ett större förklaringsvärde på bekostnad av genusystemet med dess hopplösa fixering i biologin via reproduktion och barnafödande. En intressant ingång till den problematiken finns i aktuell forskning på Englunds egen institution i Uppsala: insikten om att det i Sverige, sedan tidigmodern tid, funnits en tradition av flytande gränser mellan hushåll och arbete.³ Därtill kan läggas det faktum att 1900-talet såg en utveckling av minskade klassklyftor genom välfärdssamhällets uppbyggnad. Kanske skulle man rent av kunna fråga sig om forandet av genus i svensk historia i lägre grad bör studeras i termer av isärhållande, men väl som hierarkisering? I förlängningen handlar det om att, som Sara Edenheim gjort, ifrågasätta den oklarhet som finns i genusystemsteorin om könsskillnadens ontologi.⁴ Måhända är detta ett väl högt ställt krav för en doktorsavhandling. Genom att studera ideal som inte bara rörde arbetsdelning och föräldraskap, utan också många av livets övriga områden, komplicerar Englund bilden av genuskonstruktionerna genom att visa på att de var flerskiktade och osynkade. Det är i sig ett mycket betydelsefullt bidrag till den genushistoriska forskningen och en utmärkt utgångspunkt för framtida studier inom densamma utifrån populära, folkligt förankrade källmaterial.

3. Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017).

4. Sara Edenheim, "Att komma till Scott: Teorins roll inom svensk genushistoria", *Scandia* 78:2, supplement (2012) s. 24–25.